

BUDA HALÁLÁRÓL.

Arany költészetének legjobb kommentára Arany prózája. Buda Halála rejtett vonatkozásait főképen azok a töredékes jegyzetek derítik föl, melyeket Arany a tervbe vett, de soha el nem készült értekezéseihez sebtiben papírra vetett. Megértetik a szerkezetnek sok csinját-binját, világosságot vetnek az előadás mysteriumaira; egy helyütt az epikai műfogásoknak egy hosszú, klasszikus példák-kal illusztrált lajstroma tűnik elő. Mekkora tudásnak a bizonyosságai! Megvallom, a mennyire örültem, ha a nehéz problémák közül, melyek Buda Halálában lépten-nyomon fölbukkannak, némelyiknek itt a nyitjára akadtam, ép annyira elcsüggedtem, ha arra gondoltam, mennyi mindent tudott még Arany, a mit sehol meg nem írt. Kinek van akkora tudása, hogy kritikai tévedésektől megóvja? Eszembe jut Erdélyi János esete, a ki ellenmondást nem tűrő alapossággal mutatott ki az Egri Leányban egy bonyolult dactylicus versmértéket, míg aztán fölvilágosította Arany, hogy a »Rozgonyi püspök palotája nyitva« kezdetű szakasz strófáit a »Búsul a lengyel« egyszerű nótájára írta.

Buda Halála forrásaihoz is útba igazítottak Arany prózai dolgozatai. Nem a Nibelungen és hún monda úgyis szembetűnő nyomaira gondolok, hanem a klasszikus eposzokra. Arany jól ismerte az Iliast, Odysseát, az Aeneist, a Megszabadított Jeruzsálemet, gyakran idéz belőlük, sőt a Zrínyiaszról írt akadémiai székfoglalójában olyan hasonlatokat tárgyal, a melyek Buda Halálában is előfordulnak, olykor talán csak öntudatlan reminiscentiáiként.

Íme, a mire majd hivatkozni fogok: Arany prózai művei és a bennök említett források. Elfogulatlanul, aprólékos gonddal rájuk akarok visszavezetni lehetőleg minden jelenséget. Jól tudom, hogy az ilyen adatgyűjtés a kezdet kezdete, de hát nem volt más célom, mint csupán útját egyengetni egy tárgyához méltó, tartalmas kritikának. Buda Halála rengeteg kommentárirodalmában ugyanis kétségbeejtő adatinség van. Futó benyomások és erőszakolt ötletek, vadonat új szempontok és pókhálós aesthetikai elméletek, jöbbára ebből áll a kritikai apparátus. Első a rangosztás fejedelmi joga, s a szerint hol földicsérték, hol legyalázták a költeményt, de soha el nem maradt a nagy sententia. Arannyal szemben az efféle

felületesen sommázó »szépirodalmi« kritika boszantó tapintatlan-ság, Buda Halálával szemben kegyeletsértés is azonfelül.

Az eposz a népek szent könyve, bibliája volt mindenkor, valamint a biblia a zsidó nép eposza. És annál jobban megbecsülte minden nép, mivel oly igen ritka erekye. A költészetnek ez a virága, mint a mesebeli lótusz, évszázadok alatt egyszer ha nyílik. Az egész világirodalomban alig egy tucat nemzeti hősköltemény akad, magyar valójában csak kettő van: a Zrínyiász és Buda Halála. Az egyik magában áll, előzmény nélkül az irodalomban, a másik egy száz évig fejlődő költői irány betetőzése, a nemzeti mondának ez idő szerint legtisztábban kikristályosodott formája.

Elegyes darabjait útra bocsátotta Arany Goethe szavaival. Buda Halála elé is odaillett volna Goethének egy mondása, hogy értsenek belőle a kritikusai:

»Ich schreibe nicht euch zu gefallen,
Ihr sollt was lernen.«

Buda Halála

I. Mythologia *én az énekek*

Lenyugodtak a daliák, elhamvadtak a tábor tüzei, de szerte ragyog az ég nagy sátra és viraszt az öreg Isten, világ szeme, napja. Sátorában ül, aranyos karszékekben, hallgatja a halandók pihe-gését, vizsgálja az egek megnyiladozott kárpítjai közül a kerek földet mélybeható aczéltükörszemmel. Végre megnyugszik Etelenek álmán és komoly öreg arcza földerül. Lám, Etele hős ma is diadalt ült Ármányon, megmentvén bátyja életét. Itt az idő, hogy már birodalmát bírja, mikép meg vagyon írva fön a Világfáján. Így szólván, Hadúr befordul fegyveres házába, hogy legjobb pengéjét kiválassza, szolgálai befogják a tűzleelő szélparipákat, maga gyep-lőt ragad és fénylő hadszekerén leszáll az égen Etele sátra elé. Halkan bemege a földnek urához, álmában derekához köti a kar-dot és úgy, a mint jött, ismét tovanýargal szekerén.

Buda Halála nyolczadik énekének végső jelene ez. Egyszerű, keresetlen az előadás, világosan és határozottan kidomborítva min-den mozzanat, úgy hogy hamarjában nem is látni, mi a magya-rázni való benne. Pedig hát akad bőven, a mi abból is kitűnik, hogy az idevágó irodalomban található értelmezések egymással összehasonlítva, merőben ellentmondók. Egy népies bevezetésből való például a következő idézet: »Hadúr megjelenése Etele álma-ként tűnik föl.«¹ Más magyarázat szerint: »Hadúr Aranyánál cse-lekvő személy, ki leviszi kardját Attilának és derekára övedzi... Ez a Hadúr is az eposzi conventióból való, még pedig nem ép a javából. Az eposzi apparatus teljesen indokolt a régi klasszikus köl-

¹ Moravcsik Géza, Magyar Könyvtár 137—9. VI. lap.

töknél, mert náluk még nem gépezet, hanem a közmeggyőződés kifolyása; ők hittek bennök, mi csak akkor folyamodunk hozzájuk, ha hexaméteres nagy mű van íróasztalunkon. Arany Hadúránál is mintegy hallani véljük a színpadi tologép és sülyesztő recsegését.«¹

Most már észrevetted, türelmes olvasóm, miről van szó. Az a kérdés: álm-e vagy valóság az említett jelenet? És mivel látatlanra nem vagy hajlandó aláírni azt a szigorú ítéletet, kikeresed a könyvtáradból Buda Halálát, elolvasod a nyolczadik ének végét, meg a jelenet folytatását a következő énekben és — kénytelen vagy belátni, hogy Hadúr cselekvő személy. Hiszem oly körülményesen, valószerűen van leírva minden: hogyan készülődik Hadúr, majd útra kel, felövezi Etelet a karddal, Etele érzi nehezét, derekán a szíjja nyomását és mintha pillanatig »imett'« volna, tapintja is a kardot. A valóság mellett szól továbbá a lehetetlenség. Lehetetlen elgondolni, hogy valaki megálmodja álmának az ismeretlen okát, Etele tehát ilyesféléet álmodjon: Hadúr most hiú álmomat jobbra cseréli, végzetes álomba ejt, azért álmodom!

És a mikor ebben, türelmes olvasóm, már megnyugodtál, akkor újból figyelmesen elolvasod Arany strófáit és másodsorra ilyenformán okoskodol: A nyolczadik ének címe is jelzi, hogy »Etele álmot lát«. Álmát elbeszéli reggel az udvarába hívott jósoknak és habár más álmképeket is említ: hogy háborúsdit játszott Aëtioszszal, hogy szárny nélkül szállt a levegőben és kardja minden csapásával egy-egy várost levágott, azért az álmképek között mégis csak ott van az a nyolczadik énekbeli jelenet: az ősz öreg ember és a kard, melylyel derekát övezi. Aztán meg, hol az a kard reggel? Hagyján, ha Etele derekán; de kint a mezőn találják, a mi egymaga elég bizonyíték arra, hogy Hadúr nem cselekvő személy. x

Látnivaló, hogy Buda Halála mythológiáját akár álomnak, akár valóságnak kijelenteni, korai ítélet volt. Kijelenteni könnyű sor, de nehéz indokolni. A kérdés megoldását Arany irataiban kell keresni, főképen az akadémiai székfoglalójának következő passzusában: »Eposzi használatban a csodás majd nyilt; midőn semmi kétség, hogy természetfölötti erő munkál, majd elfátyolozott vagy félcsodás, midőn a költő oly halaványan színezi a rendkívülit, hogy csupán beszédképletnek (tropus) is gondolhatni; néha maga sem dönti el, természetes úton vagy isteni erő által történt-e a szóban forgó esemény. Az álom, a látvány, természeti tünemények rendkívüliekké színezése, többnyire a klasszikai epopeia modorában kezeltek; épen úgy a végzetes bajnok, fatalis ló, fegyver s egyéb hősi szerszám, mely utóbbiak szintén bírnak saját történettel, úgy hogy gyakran némi kis epizódot képeznek.« x

Ez az epikai műfogás, igaz, hogy nem szokatlan »a klasszikai régiség ismerője« előtt, de a magyar irodalomban új, tudommal Arany hozza be. Többször ír róla, terminusai: fátyolozott, fél,

¹ Riedl Frigyes, Arany János, 3. kiadás 222—3. lap.

halvány vagy rövid csodás, a szerint, hogy a különböző esetekben melyik kifejezés van inkább helyén.¹

A »klasszikai régiségből« valószínűleg Vergilius álomjelenetei lebegtek szeme előtt. Az egyikben jövődő sorsát látja Aeneas, akárcsak Etele a maga világhódító hivatását. A két jelenet külsőségeiben is van némi hasonlatosság.

Vergilius: »Éjszaka volt, s nyugodt már minden földi teremtmény:

A főbb s kisebb isteneim szent képei, kiknek
A gyúlt városból kihozójuk voltam, előttem
Állani látszottak, nyugtomban fénybe borulva,
Ahol az ablakomonn a hold bényomta világát...
S nem volt álom, hanem tisztán szemlélttem előttem
Képeiket s fedezett bajukat.«²

Arany: »Csillagok a földön csillámlani szüntek:
Zárva le minden szem, tüzek is eltűntek;
De az ég nagy sátra, a magosan mélylő,
Szerte ragyog...
Akkor pillanatig mintha imett volnék,
Tapintom a kardot, derekamon volt még.
Fényben az ősz ember ágyam előtt állta,
Megláttam a sátor mennyezetét nála.«

Álomnak és valóságnak a misztikus összefonása tehát szándékos Aranynál, öntudatos követése a klasszikus példának. A csodás valóság csak látszólagos. Az a nyolczadik énekbeli jelenet úgy van megírva, hogy igazi csodának lássék, de azért még se legyen az, hanem a minek Arany az Aeneis előbb idézett jelenetét minősítette: »álmolátás, mely tisztább az álomnál.«³ Erre vall a külső sceneria, a lélektani indokolás és néhol maga a szöveg, a mint kissé behatóbb elemzéssel kimutatható. A kilencedik ének 5—21. strófái alapján az említett jelenetet körülbelül így kell értelmezni:

Etele sátrában nyugszik, »álomban« gyermekkorát éli és Aëtiosz pajtásával háborusdit játszik. Egyszerre éles kard van a kezükben, igazándi harcba kezdenek, folyik a vér, nagy üvöltés támad, szörnyű mennydörgéstől és villámlástól kísérve.

A hirtelen változásra fölébred Etele. Az álomnak egy váratlan fordulatra, nagy zajra, ijedségre rendszerint így történik. Most már nem álmodik, most »álmot lát«. Ezt a kifejezést Arany az összetett főnév jelentésében használja, álmolátás pedig a pszichologia nyelvén: visio. Kétféle visiót szokás megkülönböztetni: a

¹ Arany összes munkái V. 1884. 17. 54. 89. lap. Hátrahagyott iratai II. 1889. 440. 457. lap. Tüzetesebben fejtegeti a félcodás elméletét Richard Heinze, Vergils epische Technik, Leipzig 1903. 305—8. lap.

² Aeneis III. 147. — Baróti Szabó Dávid fordítása.

³ H. I. II. 445. lap.

ritkábban előforduló nappalit, mely azonnal eltűnik, mihelyt szemünket félre fordítjuk és az igen gyakran, mély álom előtt vagy után jelentkezőt, melynek az a sajátága, hogy nehéz megkülönböztetni a valóságtól, a normális érzéki benyomásoktól.¹ Az elsöre (»látás« Szent László Fűvében) példa Ármány, a másokra (álomlátás) példa Hadúr. Etele valónak veszi a visiókat, a költő és krónikás naivsággal, élénken kiszínezve úgy beszéli el a történeteket, a hogy hőse látta. Hadúr megjelenéséről kétszer esik szó. Arany nem ismételi mint például Homeros, a ki szóról szóra másodszer is elmondta egy üzenetet. A kilenczedik énekbeli változat reservatio mentalis a hitetlen olvasóval szemben, kiegészítője és ellensúlyozója a valószerű első előadásnak. Burkoltan ugyan, — a »félcsodás« elméletéből kifolyólag nem lehet másként — de megőrzi a jelenet visionalis karakterét. Álomképek közé van illesztve, azoktól csak annyiban különbözik, hogy Etele világosabban, »imett« lát mindent: magát álomba merülve, Hadúrt az égben; Hadúr elhatározza, hogy Etelét mai tette jutalmául végzetes álomba fogja ejteni és kardjával felövezni; leereszkedik, az ágy előtt áll, Etele derekán a kard.

Azután »borult az álom«. Ez már nem az első, »hiú« álom, hanem a »végzetes« álom, melyben Isten hírül adja a jövődöket. Etele magasan fönt jár a levegőben és le-leszállva, tőből kicsapja a nagy városokat.

Ellenmondásnak tűnhetik föl, hogy másnap reggel valóban megkerül a kard, holott csak visio volt. Ez gondosan előkészített véletlen Arany compositiójában. A hadisten kardja ugyanis eltűnt hajdan, de 777 esztendő múlva ismét napfényre fog jönni. Mikor Etele elbeszélte álmát, az öreg-táltos az esztendőök folyamát követi elméjében és kiderül, hogy épen betelt az idő, a kard Eteléé lesz közvetlen isteni beavatkozás nélkül.

Az epikai csodásságnak Arany idejében sokat hánytorgatott, kényes kérdése így a lehető legjobb megoldását találta. Az ötvenes évek irodalmi kritikája váltig hangoztatta, hogy az eposznak már nincs jogosultsága, korunk ideáljának nem felel meg a mythologiai apparatus által mozgatott eposzi hős; ez a műfaj kihalt, helyét elfoglalta a regény. Arany az értekezéseiben, bírálataiban többször rátér a kritika kifogásaira. Elismeri, hogy »az epopoea, a hősköltemény, úgy, mikép Virgil hagyta, gépeivel, csodáival, isteneivel« nem korszerű. De azt kérdezi, hogy »vajjon a több-kevesebb romantikai vegyülettel modernizált eposz szinte lehetetlen-e?«² Buda Halálában megmutatta, miképen lehet a mythológiát úgy beleilleszteni az eposz szerkezetébe, hogy a kor aesthetikai fölfogásával ellenkezésbe ne jusson. Ármány megjelenése káprázat, visio, Hadúré nem-

¹ Wundt, Grundzüge der physiologischen Psychologie, 4. Auflage, II. 529. lap.

² Ö. M. V. 237. H. I. II. 304. lap.

különben. Ez a megoldás fölötté áll Vörösmarty technikájának, a ki Zalánjában Hadúrt és Ármányt közvetlenül, gépiesen lépteti föl; elfogadhatóbb és művészbibb, mint a Voltaire Henriade-jának annyira csodált és utánzott allegóriái. A magyar eposznak, ha a jövőben még fejlődhetnék, ezen a csapáson kell haladnia.

De valamint a formájában modernebb, úgy tartalomban is új némiképen Arany mythológiája és azért helyén való lesz itt — futólagosan bár — kitérnem az eredetére.

Ismeretes, hogy Hadúr és Ármány nem ősmagyar istenségek. A magyar hitregékből csupán néhány népies szólás maradt ránk, mint a magyarok istene, öreg isten, isten nyila, gönczöl szekere. A hagyomány hiányait azonban pótolta nyelvészeink és történet-íróink fantáziája. Otrokocsi Fóris Ferencz a magyar nyelvet rokonnak hirdette a keleti nyelvekkel, Istent például a héber és-ből származtatja, ármányost (ármány) az Armenus, örmény szóból.¹ Cornides Dániel már a magyarok és perzsák vallásában fedezett föl rokon vonásokat. 1791-ben megjelent a »Commentatio de religione veterum Hungarorum« című munkája, melyben azt vitatja, hogy a magyar Isten és a perzsa Jisdan egy és ugyanazon szó; hogy mindkét nép imádta az örök tüzet; hogy lovakat áldozott istenének, még pedig szabad ég alatt, magas hegyeken; hogy végre úgy a magyarok, mint a perzsák, a plátói szentháromsághoz hasonlóknak vélték istenségüket, a mi nyilvánvaló abból, hogy »Déés városát a'ról nevezték vólt a mi Scythiából ki-jött régi Magyar eleink Deusnak, Istennek, mert ott kiáltották vólt háromszor az Istent Romai nyelven: Deus, Deus, Deus«.

Cornides föltevéseit elfogadja Beregszászi Pál és Révai Miklós, tovább fejtí Horváth János veszprémi kanonok, az 1817. évi Tudományos Gyűjteménybe írt értekezésével: »A régi magyaroknak vallásbeli 's erkölcsi Állapottyokról«. Egyik fejezete »A jó és gonosz főbb alkotású Lelkekről« szól, az utóbbiak között szerepel Ármányos. »Az Ármányos név — mely Ármánytól származik, vagy Arimanius, régi magyarosan írva — még a Községnél is ismeretes. Első tekintettel szembetűnik, hogy azt Eleinknek a Perzsáktól kellett kölcsönözniük. Abból pedig még hihetőbbé léssen, hogy az ördögös s ármányos nevezetek mai napiglan is egy értelműek, ... valamint az ördög egyenlő hatalmú az Arimánnal«. A következő kiinduló pontja az ármányos melléknév és a perzsa Ahriman rokon hangzása és ennek révén lassanként becsúszik a perzsa dualismus.

Horvát Istvánnak egy elbeszélésében, melyet »Árpád Pannonia hegyén« címmel az 1822 évi Aurorában közölt, már Ormosdhoz imádkozik a fő táltos, miután »a' helyet és oltárt, mint tisztát, alkalmast, foganatost, Ármánytól és Zaklától mentet, megszentelték.«

¹ Ármány állítólag középfelnémet arman, arme mann-ból ered. L. Kertész Manó: Ármány, Magyar Nyelvőr, 1907. X.

Vörösmarty Horvát István tanítványa volt a pesti egyetemen, jó barátja a későbbi években és kalandos eszméinek lelkes híve. Átvette a perzsa-magyar mythológiát, tovább fejlesztette, a mennyiben Ármányt valóságos ellenistennek tüntette föl és népszerűséget teremtett e dualismusként. Ormosdot Hadúrnak nevezte el Aranyas-Rákosi Székely Sándor példájára, a ki avval az önalkotta névvel magyaros színezetet akart adni »A székelyek Erdélyben« című eposza mythológiájának. Székely Hadúrja egyébként elszigetelten áll a fejlődésben, semmi köze a perzsa dualismushoz. A kis eposzban szerepel ugyan Nemere, »a rohanó szél, melly Nemeréről vette nevét rossz éjszaki rémről,« de az éjszaki rém csak néhány sorból álló metaphora és nem ellenisten.

Zalán Futásában Ármány és Hadúr rendes csatákat vívnak egymással. Ragyogó képzelettel színezte ki Vörösmarty ezeket a jeleneteket. Magasan a nap fölött Hadúr, a nagy eget befogja iszonyú termete; az ég alján Ármány, sötét felhőbe burkolva. A rém megindul, zúgó denevér-szárnyaival és tompa üvöltésével a magyarok hadsorait retenti. A hadisten ezt látva, népe segítségére siet, villámkardja csapásai alatt szertefoszlik a rém köddárdája, tagjait összezúzza és bosszúsan széttapossa.

Arany, a mikor csak alkalma nyílt, mindig hangsúlyozta az eposzi hitel fontosságát. A mythológiában nem támaszkodhatott népi hagyományra, tehát fölhasználta azt, a mit az irodalomban czéljára alkalmasnak talált. Ármánya egyben-másban a Vörösmartyéra emlékeztet. Nem szükséges ezt bővebben fejtegetni, csak össze kell vetnünk a két eposz szövegét.

Vörösmarty: »Ármány jő s a harc moraiát csikorogva hasítja.
Itten Etét, a mint ellenségére halálos
Vágást tenne, setét, rémítő képpel ijeszti,
S tornyos szikla gyanánt szakadólag elébe vetődik.
... Itt hős Ete bátorodottan,
Mint lecsapó sólyom, megrándult jó lova hátán,
S a szellemképet könnyű rohanással elérvén
Sujtva derékon üté vaszott dárdája nyelvél.
Még bomlott a kép, s szakadozva terült el az úton,
Majd kénkő lángban s füstben fölnyúlva magasra
Hirtelen elszállott csúfos röhögéssel előle.«¹

Arany: »De szörnyű jelenség, rút ördögi Ármány
Ott terme, király és öccse közé állván,
Torony módra meredt a bajnok elébe,
Irtózatós annak, szemlélni a képe.

¹ Zalán Futása, II. III.

Agyara lóg hosszan, szeme vérben ázik,
Nyelve, miként villám, tüzesen cikázik,
Üstöke lángot hány, övig ér szakálla,
Vértajaros kígyó minden egyes szála.

Paizsa, mint kőszál, hegy elő fokszirtja;
 Iszonyú pallosát egyik keze tartja,
 Buda fejét csonkán rengeti a mással,
 Hogy Etelnek dobja szörnyű vígyorgással...

De legott markolván somfa gerely végét
Támadja meg Isten gonosz ellenségét:
 Ármány! riad a hős — emberevő Ármány!
 Nehogy magad elbízod, Etelét bevárván.

Megölni nem öllek: nem szült anya dögre;
 Nyomorítlak sebbel és kínnal örökre! —
Szólt, iramodván a rettenetesnek;
Eltűnt az, a fegyver találta üresnek.»

A mit Buda Halála szövegében aláhúztam, az Vörösmarty hatása. De van ebben a jelenetben több olyan részlet, a melynek semmi nyoma Zalán Futásában. Alig hihető, hogy Arany saját inventiója, mert ez — leveleiből tudjuk — cserben hagyja, ha tapasztalatain kívül eső tárgykörben kénytelen dolgozni; neki, ha építeni akar, »téglá kell és mész.« A csonka fejet Tasso Megszabadított Jeruzsáleméből hozta Ármány:

»Ijesztő alakban megjelenik neki
 A szörnyű fúria s szívét rettegteti,
 Felső emberi test előtte ott terme,
 Melynek feje és jobb karja le van szelve;
 Levágott fejét bal kezében szorítja,
 Sápadt arcát aludt vér s szenny undokítja.«¹

Tasso maga is kölcsön vette ezt a motívumot, még pedig, a mint épen Arany kimutatta, az Aeneis második énekéből.²

Hasonló leírást talált költőnk Ipolyi Magyar Mythológiájában, »téglának és mésznek« föl is használta. Sorjában következnek itt Ármány attributumai: »Nagy mint a hegy, arca fekete... két vadkanfog áll ki szájából, szemei hasonlók a vérforrásokhoz.«
 »Szája mint a repedt ég, midőn a tüzes istennyila szalad ki belőle.«

¹ Tasso, Megszabadított Jeruzsálem, ford. Jánosi Gusztáv, VIII. 59. 60.

² Ö. M. V. 30. 31. lap.

»Vörös lángoló szakállal, melynek minden szála egy-egy taréjos kígyóvá változik, üstökéből tűzparázs hull.«¹

Arany nagyra tartotta Ipolyi könyvét, gyakran hivatkozik rá Buda Halála jegyzeteiben, említi leveleiben is. Gyulai Pálnak írja 1854. szept. 25-én: »A Magyar Mythológiát drágasága daczára meghozattam. Igen érdekes, jó könyv; sok hasznát lehetne venni, ha volna kinek. Pár év óta várok rá.«

Feltűnően érezteti Ipolyi hatását még Hadúr alakja. Ebben semmi sincs Vörösmarty leírásainak a szertelenségéből, ám annál több személyesítés és népmesei fantázia. A tisztos fehér szakálú, jóságos arcú öreg férfi, az emberek segítője és erényeik jutalmazója nem egyéb, mint a népmesék jó istenkéje, a melyből Ipolyi kihámozta a magyarok istenét.

A lelkes főpap tudós reconstitúciónak legtöbb hasznát azonban akkor látta Arany, a mikor az istenkard mondáját kellett feldolgoznia. A krónikák előadása vajmi sovány, ott mindössze annyi van, hogy a pásztorfiú egyik sántáló üszőjének a vérző nyoma után indul és megtalálja a kardot. Arany előadása színesebb és új részletekben bővelkedő. Új részlet mindjárt, hogy Etele előtte való éjjel álmában magától Istentől kapja a kardot. A mondának ezt az eredeti változatát Ipolyi jegyezte föl, Oláhra és Bonfiniusra hivatkozva: »cum ille per quietem armari a Marte se vidisset« etc.² A nyolczadik ének záró jelenetéhez tehát Vergiliustól a formát, Ipolyitól a tartalmat kölcsönözte Arany.

Érdekes új vonás, hogy a kard kinő a földből. Ipolyi adaléka ez is. A népmesében, melyet idéz, egy kis fiú »guggon ülve« lesi a kard növekedését, míg Arany bojtárja lábujjhegyre ágaskodva bámulja a csodát. Később hozzá akar nyúlni és láng csap ki belőle: Ipolyi szerint ugyanis »idegen méltatlan kézbe jutva, halált s vészt hoz tulajdonosára.«

Meglepő azután, hogy ennek a gondolatnak milyen mély értelmet, messzeható jelentőséget ad Arany az eposzi conceptióban. Mint a Nibelungok átkozott aránya a germán mondában, úgy kísért itten az istenkard. Buda királynak balvéggzete. Azt hiszi, hogy őt illeti, csak a húnok elsője, királya méltó rá és — ellophatja. De máris bánja tettét, rettenetes kétség aggasztja, hogy »igy orozott kardban, vajh, lesz-e segítség.« A nemesis utoléri, mikor Etelelől összezsap:

»Ott nem az istenkard által Buda vívik,
Kezében aczélja csak aczél tudnillik.«

Etele megölte testvérét, már ő is méltatlan Isten kardjára és a végzetét nem fogja kikerülni. De ez nem elég, Arany még tovább

¹ Ipolyi Arnold, Magyar Mythologia, 49, 50. lap.

² Az istenkardról Ipolyi M. M. 509. lap.

fonja a szálakat. »Mint az istenség jelképe, úgy a hős kardja is ekkép a nemzet jelvévé és palladiumává, védszerévé lesz.« Ipolyinak ez a fölfogása tükröződik vissza Buda Halála következő soraiból:

»Nem adta Hadúr, nem! egynek ajándékul,
Se hiú asszonynak gyermeki játékul,
Adta egész ország fényére, javára.«

Az egész ország javára adta és az egész nemzet romlását fogja fölidézni. Buda Halála csak homályosan sejteti, hogy »népe jövődői számlálva Etelnek«, a végzetes katasztrófát tervezett trilogiája hátralevő részeiben akarta Arany megénekelni.

Igy bontakozik ki a jelentéktelen tudós jegyzetekből egy hatalmas költői conceptio.

Vannak írók, kiknek a műhelyébe betekinteni félő, mert ha egyszer ellestük a mesterfogásukat, vége az illúsióknak. Arany költészetének épen akkor villan föl sok rejtett szépsége, mikor az anyag és eszme küzdelmét, a költői forma kialakulásának egyes phasisait nyomról nyomra követjük.

LOISCH JÁNOS.